

Siklósi Iván*

Custodia-felelősség és rablás a római jogban, különös tekintettel a Ner. D. 19, 1, 31 pr. exegezésére**

1. Alapvetés

Elöljáróban megjegyezzük, hogy a klasszikus római jogban a mai napig uralkodó felfogás szerint objektív felelősséget jelentő *custodia*-felelősség a lopásra majdnem minden esetben kiterjedt;¹ kivétel ez alól a *servus non custodiendus* ellopása,² ill. más szempontból az olyan szerződések is, amelyekben az őrzés

* Egyetemi adjunktus, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Római Jogi és Összehasonlító Jogtörténeti Tanszék.

** A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

¹ A lopási kereset aktív legitimációjának kérdésköréhez a *custodia*-felelősséggel összefüggésben lásd pl. SCHULZ, FRITZ: Die Aktivlegitimation zur „actio furti” im klassischen römischen Recht. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung*, Vol. 32., Issue 1. (1911), 23–99.; ROSENTHAL, JOACHIM: „Custodia” und Aktivlegitimation zur „actio furti”. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung*, Vol. 68., Issue 1. (1951), 217–265.; KASER, MAX: Die „actio furti” des Verkäufers. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung*, Vol. 96., Issue 1. (1979), 89–128.; KASER, MAX: Grenzfragen der Aktivlegitimation zur actio furti. In HARDER, MANFRED – THIELMANN, GEORG Hrsg.: *De iustitia et iure. Festgabe für Ulrich von Lübtow*. Berlin, 1980, Duncker & Humblot, 291–324.; ANKUM, HANS: Justinien C.6.2.22.pr. – 3a de 530 après J.-C., et la légitimation active de l’actio furti en cas de vol d’une chose prêtée dans le droit romain classique. *Revue internationale des droits de l’Antiquité*, Vol. 47. (2000), 463–479.; SIKLÓSI IVÁN: A lopásért fennálló custodia-felelősség néhány kérdése a római jogban. In JAKAB ÉVA – POZSONYI NORBERT szerk.: *Ünnepi kötet dr. Molnár Imre egyetemi tanár 80. születésnapjára*. Szeged, 2014, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 421–435.; összefoglaló jelleggel lásd pl. ZIMMERMANN, REINHARD: *The law of obligations. Roman foundations of the civilian tradition*. Oxford, 1996³, Oxford University Press, 200. Elsősorban a *commodatum* és a *furtum* viszonyához lásd APATHY, PETER: „Commodatum” und „furtum”. In GAMAUF, RICHARD Hrsg.: *Festschrift für Herbert Hausmaninger zum 70. Geburtstag*. Wien, 2006, Manz, 15–24.

² Vö. pl. Pap. D. 47, 2, 81 pr., valamint számos további forrásszöveget is. Az egész problémához lásd pl. BALÁSFALVI KISS BARNABÁS: A „veszély” kérdése az adásvételnél a római jogban. I. *Custodia-felelősség*. Kecskemét, 1940, Első Kecskeméti Hírlapkiadó-

tárgya egy ingatlan – azt ugyanis (egy elszigetelt klasszikus kori nézettől most eltekintve) ellopni nem lehet.³

A lopás alattomban elkövetett cselekmény; a *furtum* esetében jogpolitikai-lag teljesen indokolt, hogy arra a *custodia*-felelősség majdnem teljes mértékben kiterjedt (a *custodia*-felelősséggel összefüggő érdekelttség miatt a lopási kereset aktív legitimációjának a *custodiens*re történő kiterjesztését eredményezve), hiszen a lopás megelőzése (itt most a *custodia*-kötelezettség szubjektív aspektusát kiemelve) az őrzés során fokozott gondosság tanúsítása esetén minden további nélkül lehetséges, és ennek megelőzését a klasszikus jog el is várta az érdekelt, a dolgot őrző adóstól.

De mi a helyzet a rablás esetében? Rablásnál a lopás tényállási elemei kiegészülnek az erőszakkal, egy ingó dolognak a tulajdonos akarata ellenére és személy elleni erőszak útján történő elvételéről lévén szó.⁴ Kiterjed-e a

és Nyomda-Részvénytársaság, 148–149.; KASER: *i. m.* (1979), 110.; PENNITZ, MARTIN: *Das periculum rei venditae. Ein Beitrag zum „aktionenrechtlichen Denken“ im römischen Privatrecht.* Wien–Köln–Weimar, 2000, Böhlau, 395. E problémával azonban most nem tudunk részletesen foglalkozni, lásd mindazonáltal e vonatkozásban az alábbiakban kifejtetteket is.

³ Azon túl, hogy ingatlanok esetében általában is nagyon vitatott a *custodia*-felelősség fennállása vagy fenn nem állása (számos tekintélyes szerző eleve kizárja a *custodia*-felelősség köréből az ingatlanokat, így pl. CANNATA, CARLO AUGUSTO: *Ricerche sulla responsabilità contrattuale nel diritto romano.* Milano, 1966, Giuffrè, 119–120.; KNÜTEL, ROLF: Die Haftung für Hilfspersonen im römischen Recht. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung*, Vol. 100 [1983], 348.; MOLNÁR IMRE: A római magánjog felelősségi rendje. Szeged, 1994, JATEPress, 150.; GUZMÁN BRITO, ALEJANDRO: La responsabilidad objetiva por custodia en el derecho romano y en el derecho moderno, con una referencia especial a la regla periculum est emptoris. *Revista Chilena de Derecho*, Vol. 24, Issue 1. [1997], 181.), az ingatlant ellopni – egy elszigeteltnek tekinthető klasszikus kori nézetet leszámítva (vö. Gell. *Noctes Atticae*, 11, 18, 13; Ulp. D. 19, 2, 13, 6; Ulp. D. 13, 3, 2; e forrásokra és az egész problémára nézve lásd a régebbi hazai szakirodalomból MARTON GÉZA: *A furtum mint delictum privatum.* Debrecen, 1911, Hegedűs és Sándor Könyvkiadóhivatala, 147.) – egyébként sem lehet. E kérdésekkel azonban most nem tudunk bővebben foglalkozni.

⁴ Lásd pl. Gai. 3, 209: „*Qui res alienas rapit, tenetur etiam furti. Quis enim magis alienam rem invito domino contrectat quam qui vi rapit? Itaque recte dictum est eum improbum furem esse; sed propriam actionem eius delicti nomine praetor introduxit, quae appellatur vi bonorum raptorum, et est intra annum quadrupli [actio], post annum simpli.*” Gaius e helyütt megadja a *rapina* fogalmát: aki rablást követ el, az „*alienam rem invito domino contrectat*”, vagyis egy idegen dolgot a tulajdonos akarata ellenére elvesz, contrectál, mégpedig „*vi*”, azaz erőszakkal. Ez a *vis* az, amely a rablást a lopástól megkülönbözteti. A szöveg alapján a rabló ellen a lopás keresete is megindítható. A rablásra nézve azonban a praetor saját keresetet is bevezetett, mégpedig az *actio vi bonorum raptorum*ot, amely egy éven belül *quadruplum*ra, egy éven túl pedig *simplum*ra megy. A iustinianusi Institutiók Gaius mondatait számos további fejtegetéssel egészítik ki (lásd a iustinianusi Institutiók 4. könyvének 2., „*Vi bonorum raptorum*” c. titulását). A rablásról részletesebben a *Digesta* 47. könyvének 8., „*Vi bonorum raptorum et de turba*” c. titulusa szól. Az *actio vi bonorum raptorum*hoz lásd pl. VACCA, LETIZIA: *Ricerche in tema di ‘actio vi bonorum raptorum’.* Milano, 1972, Giuffrè.

custodia-felelősség a rablásra is? Segíthet-e az őrzés, ill. ezzel összefüggésben a fokozott mértékű *diligentia* tanúsítása az erőszakkal szemben? Megelőzhető-e a rablás a *custodia*-felelősséggel tartozó adós által, pontosabban elvárható-e a *custodienstől*, vagy éppen bárkitől, hogy a rablással okozott károkat is megelőzze? Ha pedig a dolgot rablás érte, miképpen alakul az egyes, a konkrét tényállás kapcsán szóba jöhető keresetek aktív legitimációja?

A *custodia*-felelősség rablásra történő kiterjedésének komplex problematikájával a szakirodalom általában összehasonlíthatatlanul kevesebbet, ill. kisebb súllyal foglalkozik (jöllehet az alábbiakban tárgyalásra kerülő fragmentumok gyakran kerültek a felelősségi jogi tárgyú római jogi szakirodalom érdeklődésének homlokterébe), mint a *custodiens*nek a lopásért fennálló felelősségével vagy éppen a *custodia*-kötelezettség *damnum ab alio iniuria datum*ra történő kiterjedésének problémájával,⁵ pedig a rablásért való felelősség problematikája nézetünk szerint szorosan összefügg a más által elkövetett dologrongálásért való felelősség kérdéskörével is, mégpedig több okból. Egyrészt mindkét esetben erőszakos cselekményről van szó, csak a rablás esetében személy elleni, míg a dologrongálás esetében (modern terminológiát használva) „dolog elleni” erőszakról. Másrészt pedig álláspontunk szerint mindkét tényálláscsoport a szubjektív, nem pedig az objektív felelősség kérdésköre kapcsán releváns.

A releváns források vizsgálatát megelőzően, további premisszaként még egy fontos körülményre szeretnénk felhívni a figyelmet. A rablás korántsem homogén fogalom a római jogi források tanúsága szerint. A rablás körébe tartozó egyes esetek ugyanis kifejezetten a *vis maior* körébe tartoznak; konkrétan a rablótámadásra (*praedonum*, ill. *latronum incursus*, ill. *impetus*) gondolunk, amely a források tükrében egyértelműen *vis maior*; ezt az eseményt ugyanis a források a (háborús) ellenség támadásával (*hostium incursus*), a felkeléssel (*tumultus*), a hajótöréssel (*naufragio*), a tűzvésszel (*incendium*), a viharral (*ruina*), az árvízzel (*aquae magnitudo*), az állatoknak nem az adós vétkességére visszavezethető elpusztulásával (*animalium mors*), a rabszolgák nem az adós vétkességére visszavezethető halálával (*servorum mors*),⁶ ill. a kalózkodás táma-

⁵ Az e tekintetben kiváltképpen releváns Iul. D. 13, 6, 19 és az Ulp. D. 19, 2, 41 értelmezésére nézve lásd a téma gazdag szakirodalmából pl. ARANGIO-RUIZ, VINCENZO: *Responsabilità contrattuale in diritto romano*. Napoli, 1933², Jovene, 165–168.; KISS: *i. m.* 126–131.; KRÜCKMANN, PAUL: *Custodia*. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung*, Vol. 64., Issue 1. (1944), 52.; CANNATA: *i. m.* (1966), 61., ill. CANNATA, CARLO AUGUSTO: *Sul problema della responsabilità nel diritto privato romano*. Catania, 1996, Libreria Editrice Torre, 28.; METRO, ANTONINO: *L'obbligo di custodire nel diritto romano*. Milano, 1966, Giuffrè, 99–100.; MACCORMACK, GEOFFREY: „Custodia” and „culpa”. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung*, Vol. 89., Issue 1. (1972), 171–172.; KNÜTEL: *i. m.* 410.; ROBAYE, RENÉ: *L'obligation de garde. Essai sur la responsabilité contractuelle en droit romain*. Bruxelles, 1987, Facultés universitaires Saint-Louis, 198–200., ill. 289–297.; MOLNÁR: *i. m.* (1994), 181–182.; SERRANO-VICENTE, MARTÍN: *Custodiam praestare. La prestación de custodia en el derecho romano*. Madrid, 2006, Editorial Tébar, 223–233.

⁶ Ennek kérdésköréhez lásd FÖLDI ANDRÁS: Einige Aspekte der „mors servorum” im römischen Recht. In GULCZYŃSKI, ANDRZEJ hrsg.: *Leben nach dem Tod. Rechtliche Probleme im Dualismus: Mensch – Rechtssubjekt*. Graz, 2010, Leykam, 67–90.

dásával (*piratarum insidiae*) egy sorban említik, egyértelműen leszögezve, hogy ezek olyan *casus*ok, amelyeknek az emberi gyengeség (*humana infirmitas*) nem tud ellenállni.⁷ A rablásnak a *vis maior* körébe sorolható eseteire értelemszerűen nem terjed ki a *custodia*-felelősség.

Vannak azonban a rablásnak olyan esetei is, amelyek még nem tartoznak a *vis maior* körébe, de már nem sorolhatók a *casus minor* fogalmi körébe sem. A *vis maior* önálló monográfiát megkívánó problematikájával és így a rablásnak azokkal az eseteivel, amelyek kifejezetten a *vis maior* fogalmi körébe tartoznak, részletesebben nem áll módunkban foglalkozni; az alábbiakban a rablásnak azoknak az eseteire koncentrálnunk, amelyek nem a *vis maior* körébe tartoznak. *Rapina* alatt így a továbbiakban általában a közönséges rablást, nem pedig a rablóbanda emberi erővel adott esetben már valóban elháríthatatlan támadását értjük. E vonatkozásban a *custodia*-felelősség határával: az olyan erőszakkal állunk szemben, amely még nem *vis maior*, de már nem tekinthető *casus minor*nak sem.

A fentiek alapján tehát már most előrebocsátjuk, hogy a lopástól eltérően a rablással – mint személy elleni erőszakos cselekménnyel – okozott károkra már nem terjedt ki az objektív *custodia*-felelősség, még akkor sem, ha a rablás adott esetben nem tekinthető *vis maior*nak, hacsak a felek külön szerződés útján nem kötötték ki a rablásért fennálló adósi felelősséget is.

2. Néhány, a témakörben alapvető jelentőségű forrásszöveg rövid elemzése

Hogy – egyebek mellett – a rablásért senki sem felel, Ulpianus általános, elvi éllel, regulaként szögezi le: „*rapinae... a nullo praestantur*” (Ulp. D. 50, 17, 23).⁸ Az itt most csak erősen kivonatos jelleggel hivatkozott textusnak ez a

⁷ Lásd e vonatkozásban pl. a következő forrásokat: Gai. D. 13, 6, 18 pr.; Gai. D. 44, 7, 1, 4; Ulp. D. 4, 9, 3, 1; Ulp. D. 50, 17, 23. E textusok szövegének idézésétől, ill. azok részletesebb elemzésétől – már csak a terjedelmi korlátok miatt is – most eltekintünk.

⁸ A forrásszöveg könyvtárnyi irodalmának részletes meghivatkozásától e helyütt eltekintünk; lásd a szöveghez pl. PARIS, JEAN: *Responsabilité de la «custodia» en droit romain*. Paris, 1926, Sirey, 203.; ARANGIO-RUIZ: *i. m.* 94–95.; VISKY KÁROLY: *A „vis maior” a római jog forrásaiban*. Budapest, 1942, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 154–155.; DE ROBERTIS, FRANCESCO MARIA: *La responsabilità contrattuale nel sistema della grande compilazione*. I. Bari, 1983, Cacucci Editore, 33–61.; MACCORMACK, GEOFFREY: *Dolus, culpa, custodia, and diligentia: Criteria of liability or content of obligation. Index. Studi camerti di studi romanistici*, Vol. 22. (1994), 198–199.; CARDILLI, RICCARDO: *L’obbligazione di ‘praestare’ e la responsabilità contrattuale in diritto romano*. Milano, 1995, Giuffrè, 512–514.; legújabbán pedig SERRANO-VICENTE: *i. m.* 256–258., a releváns szakirodalom összefoglalásával.

része a *rapinát* és a *fuga servorum*ot leszámítva olyan eseményeket sorol fel, amelyek a *vis maior* körébe tartoznak (pl. *tumultus*, *incendia*, *aquarum magnitudines*), és amelyekért értelemszerűen senkit sem terhel felelősség. Ez a szöveg azonban a rablás és az őrizni nem szokott rabszolgák szökése esetében is megállapítja, hogy ezekért senki sem felel. A szövegnek a *rapinára* vonatkozó utalása véleményünk szerint eredeti a szövegben, s egyértelművé teszi, hogy rablásért senki sem felelt – noha a közönséges rablás esetében nincs szó *vis maior*ról.⁹ Itt a *rapina* olyan esetéről van szó, amely nem minősül rablótámadásnak;¹⁰ a szöveg alapján pedig kétségtelen, hogy azért senki sem felel. A szöveg *rapinára* vonatkozó utalásának klasszikus eredete nézetünk szerint nagy valószínűséggel védhető.

A haszonkölcsönbe vevőnek az egyebek mellett a rablótámadásért („*latro-num incursum*”) való felelősségét zárja ki a *commodatarius* felemelt *diligentia*-mérték szerinti *culpa*-felelősségét hangsúlyozó, Gaiustól származó fragmentum (Gai. D. 13, 6, 18 pr.) is.¹¹ Magára a rablótámadásra történő utalás kapcsán önmagában nem vethető fel az interpolációgyanú; a *custodia*-kötelezettség álláspontunk szerint más források tükrében sem terjedt ki a rablásra. Itt azonban nem közönséges *rapináról*, hanem több rabló támadásáról van szó, amely már közönséges emberi erővel valóban tkp. elháríthatatlan esemény, és így *vis maior*nak nevezhető.

Az alábbi Paulus-töredék tanúsága szerint a raktárhelyiség tulajdonosa (*dominus horreorum*) nem felel, ha a raktárba betörtek és kirabolták azt, hacsak nem vállalt a raktárban lévő tárgyakért *custodia*-felelősséget: „*Dominus horreorum effractis et compilatis horreis non tenetur, nisi custodiam eorum recepit...*” (Paul. D. 19, 2, 55 pr.). A raktár tulajdonosa tehát a raktár kirablásáért („*compilatio horreorum*”) nem felel, hacsak a raktárban lévő dolgokért nem vállaltak fel kifejezetten *custodia*-felelősséget.¹² A rablásra tehát – szem-

⁹ A *fuga servorum* esetében részben más a helyzet, arra egyes esetekben kiterjed a *custodia*-felelősség.

¹⁰ A szöveg külön említi a rablótámadást (*impetus praedonum*) is – amelynek említése, ha a *rapina* szó mindenfajta rablásra utalna, felesleges lenne a szövegben, és azt a teóriát látszik bizonyítani, hogy a rómaiak különbséget tettek a rablóbanda támadása értelemben vett (a *vis maior* körébe sorolt) rablás és a közönséges rablás között – ez utóbbi nem sorolható sem a *vis maior*, sem pedig a *casus minor* fogalmi körébe.

¹¹ „*In rebus commodatis talis diligentia praestanda est, qualem quisque diligentissimus pater familias suis rebus adhibet, ita ut tantum eos casus non praestet, quibus resisti non possit, veluti... latronum... incursum*”. E most csak kivonatossan idézett forrásszöveghez lásd pl. VISKY: *i. m.* 72–76., az interpolációkritikai irodalomban foglalt nézetek részletekbe menő ismertetésével. Lásd még pl. PARIS: *i. m.* 118.; ARANGIO-RUIZ: *i. m.* 169.; LUZZATTO, GIUSEPPE IGNAZIO: *Caso fortuito e forza maggiore come limite alla responsabilità contrattuale. I. La responsabilità per custodia*. Milano, 1938, Giuffrè, 132–134.; MACCORMACK: *i. m.* (1972), 208–209.; ROBAYE: *i. m.* 284.; CARDILLI: *i. m.* 496–503.; ANKUM, HANS: *Prêt de couverts d’argent pour un déjeuner en droit romain classique*. In GERKENS, JEAN-FRANÇOIS ed.: *Mélanges Fritz Sturm*. I. Liège, 1999, Éditions juridiques de l’Université de Liège, 17.; SERRANO-VICENTE: *i. m.* 245–247.

¹² A szakirodalomban számos problémát okozó fragmentum mélyebb elemzésébe itt most nem kívánunk belemenni; a Paul. D. 19, 2, 55 pr. elemzéséhez – a releváns szakirodalom összefoglalásával és értékelésével – lásd PÓKECZ KOVÁCS ATTILA: Rak-

ben a lopással – a *custodia*-felelősség csak akkor terjedt ki, ha kifejezetten, szerződési úton, külön is felvállalták érte a *custodia*-felelősséget. Ennek kapcsán kiemelhető egyrészt, hogy a klasszikus korban a *custodia*-felelősség – ha a szöveg eredetiségét elfogadjuk – csupán külön *lex contractus* esetén terjedt ki a rablásra; másrészt pedig az is, hogy ilyen szerződési kikötés a iustinianusi jogban is minden további nélkül elképzelhető.

A *Collatio legum Mosaicarum et Romanarum*ban és a *Codex Iustinianus*ban olvasható, 213-ban keletkezett, Caracalla nevéhez kötődő *constitutio* kizárja a *dominus horreorum* rablótámadásért való felelősségét.

A *Collatio*ban olvasható forrásszöveg a következőképpen szól: „*Dominus horreorum periculum vis maioris vel effracturae latronum praestare non cogitur.*” (Coll. 10, 9, 1). Majdnem szó szerint ugyanezt olvashatjuk a *Codex Iustinianus*ban is, Antoninus Caracalla császár 213-ban kelt rendeletének szövegében, amely a *Codex* 4. könyvének 65., *De locato conducto* szülő titulusa alatt, mégpedig annak első szövegeként szerepel: „*Dominus horreorum periculum vis maioris vel effracturam latronum conductori praestare non cogitur.*” (C. 4, 65, 1).¹³ Mindkét, egymáshoz képest csak stiláris eltéréseket mutató textusban szerepel a két mentesítő körülmény: az erőhatalom és a rablótámadás. Egyértelműnek tűnik, hogy a rablótámadás, pontosabban annak e szövegekben említett esete (ill. esetköre) e textusok alapján nem tartozik a *vis maior* fogalmi körébe, hiszen kifejezetten vagylagosan nevezi meg e két textus a *vis maior*t, ill. a rablótámadást, vagyis a rablótámadás nem feltétlenül *vis maior* – adott esetben lehet, hogy csupán *casus medius*,¹⁴ vagyis emberi erővel elvileg elhárítható, ugyanakkor a *custodia*-felelősség alól már mentesítő esemény. Álláspontunk szerint eredeti, klasszikus kori szövegről van szó a Caracalla által kibocsátott *constitutio* esetében, amely, mint láthatjuk, majdnem szó szerint került be a *Collatio*ba, ill. a *Codex Iustinianus*ba is; nincs okunk feltételezni az interpolációt a *Codex*-hely esetében, hiszen annak tartalma tökéletesen beilleszkedik a klasszikus kor felelősségi rendjébe, sőt, a *Collatio* tanúsága szerint a posztklasszikus kor felelősségi szisztémájába is; az e szövegekben foglalt konstrukció így legkésőbb a 2. század elejétől kezdve mindvégig jelen volt a római jog történetében, és egyértelmű, hogy nem csupán a posztklasszikus korban, hanem már a klasszikus korban is ismert konstrukció került a iustinianusi jogba is.

tárbérlet a szerződési gyakorlatban (TPSulp. 45). In *Jogtörténeti Tanulmányok*. IX. Pécs, 2008, 330. Az újabb külföldi szakirodalomból lásd SERRANO-VICENTE: *i. m.* 136.

¹³ E forrásszövegekhez lásd a hazai szakirodalomból VISKY: *i. m.* 30–31., ill. MOLNÁR IMRE: *A locatio conductio a klasszikus kori római jogban*. Szeged, 2013, Pólay Elemér Alapítvány, 121–122. Az újabb külföldi szakirodalomból lásd SERRANO-VICENTE: *i. m.* 133–134.

¹⁴ E fogalomra nézve lásd az alábbiakban kifejtetteket.

3. A Ner. D. 19, 1, 31 pr. exegézise

A rablásért fennálló felelősség kérdéskörével összefüggésben az alábbi, Neratius-tól származó fragmentumot kívánjuk részletesebben elemezni, amelyből világosan kitűnik, hogy az eladó a rablásért már akkor sem felel, ha egyébként *custodia*-felelősséggel tartozik. Az egyértelmű, hogy a *vis maior* körébe sorolható eseményekért az adós már egyáltalán nem felel; de mi a helyzet a rablásnak azokkal az eseteivel, amelyek nem tartoznak a *vis maior* fogalmi körébe? Az alábbi, a *custodia*-felelősség rablásra történő kiterjedésének problematikája szempontjából centrális jelentőségű forrásszöveg alapján egyértelmű, hogy a *custodia*-felelősség nem csak a rablásnak a *vis maior* körébe sorolható eseteire, hanem a közönséges *rapinára*, tehát a rablásnak azokra az eseteire sem terjed ki, amelyek egyébként nem sorolhatók a *vis maior* fogalmi körébe:

*Si ea res, quam ex empto praestare debebam, vi mihi adempta fuerit: quamvis eam custodire debuerim, tamen propius est, ut nihil amplius quam actiones persequendae eius praestari a me emptori oporteat, quia custodia adversus vim parum proficit. Actiones autem eas non solum arbitrio, sed etiam periculo tuo tibi praestare debebo, ut omne lucrum ac dispendium te sequatur. (Ner. D. 19, 1, 31 pr.)*¹⁵

A tényállás szerint az eladótól azt a dolgot, amelyért ő az adásvételi szerződés alapján helytállni tartozott, erőszakkal (*vi*) elveszik. Bár az eladó köteles a dolgot megőrizni, tehát *custodiáért* helytállni (a „*custodire*” nem csupán a technikus értelemben vett őrzést jelenti, hanem a [lopásra legalábbis feltétlenül kiterjedő] *custodia*-felelősségre is utal),¹⁶ mégis célravezetőbb, hogy az eladónak semmi mással nem kell a vevő irányában helytállnia, mint az egyébként alapesetben az eladót megillető reiperszekutórius keresetek engedményezésével, mivel – ahogyan Neratius fogalmaz – „az őrzés keveset segít az erőszakkal szemben” (a „*custodia*” szó itt egyszerűen őrzést jelent). Neratius olyan választékos kitételeket használ e tekintetben, mint a „*tamen propius est*” („mégis célravezetőbb”),¹⁷ vagy éppen a „*nihil amplius quam*” („semmi többel, mint”) kifejezések. A fragmentum második mondatában pedig Neratius arról beszél, hogy az *actiókat* az eladó nem csupán a vevő „kényére” (*arbitrio*)¹⁸

¹⁵ A forrásszöveghez lásd pl. PARIS: *i. m.* 231–233.; ARANGIO-RUIZ: *i. m.* 157., ill. 163.; KISS: *i. m.* 151–154.; METRO: *i. m.* 100., ill. 120.; MACCORMACK: *i. m.* (1972), 188.; VAN DEN BERGH, G. C. J. J.: ‘Custodiam praestare’: ‘custodia’-liability or liability for failing custodia? *Tijdschrift voor rechtsgeschiedenis*, Vol. 43., Issue 1. (1975), 68.; KASER: *i. m.* (1979), 125.; ROBAYE: *i. m.* 375.; PENNITZ: *i. m.* 388–390.; SERRANO-VICENTE: *i. m.* 298–302.

¹⁶ Vö. pl. PENNITZ: *i. m.* 388.

¹⁷ A „*propius*” kitétel pl. egyértelműen arra utal, hogy e nézet vitatott volt, és más jogtudósok eltérően vélekedtek e kérdésben, vö. PENNITZ: *i. m.* 389.

¹⁸ Vö. KISS: *i. m.* 152. értelmezésével, aki az „*arbitrio*” kitételt úgy értelmezi, hogy teljesen a vevő belátására van bízva, él-e az *actiókkal*, ill. hogy azok közül melyikkel fog élni. Az újabb irodalomból lásd e problémához PENNITZ: *i. m.* 389.

tartozik átengedni a vevő részére (tehát a rendelkezésre álló keresetek közül a vevő elhatározása, ill. választása szerint akármelyiket megindíthatja), hanem egyben az ő veszélyére (*periculo*) is, hogy minden haszon és veszteség (*omne lucrum ac dispendium*) a vevőé legyen. (Ezzel Neratius tkp. tovább nyomatékosítja, hogy jelen esetben a vevő, s nem az eladó felelős.)

Ezt a korántsem könnyen értelmezhető fragmentumot azonban nem célszerű kiragadni a teljes kontextusból. Az abban foglaltak ugyanis akkor válnak teljessé, ha azokat a következő Neratius-töredékkel együtt értelmezzük: „*Et non solum quod ipse per eum adquisii praestare debeo, sed et id, quod emptor iam tunc sibi tradito servo adquisiturus fuisset.*” (Ner. D. 19, 1, 31, 1). Az előbbi szövegben foglaltakra tekintettel e textus szerint az eladó nem csak azért tartozik helytállni, amit ő a rabszolga által szerzett, hanem azért is, amit a vevő azután szerzett volna, ha az eladó neki a rabszolgát átadta volna. Itt Kiss Barnabás értelmezésében arról van szó, hogy az eladó a vevő teljes elmaradt hasznának megtérítésére köteles.¹⁹ E szöveg számunkra elsősorban azért fontos, mert itt derül ki, hogy az előbb idézett fragmentumban említett adásvételnek minden bizonnyal egy rabszolga volt a tárgya,²⁰ akinek vonatkozásában a *custodia*-felelősség különösen problematikus volt, pontosabban a *custodia*-felelősség csupán a *servus custodiendus*-ra terjedt ki. És ennek ismeretében némiképp más megvilágításba kerül az egész kérdéskör, történetesen, ha a Ner. 19, 1, 31 pr.-ban foglaltakat egy rabszolgára, mégpedig egy *servus custodiendus*-ra vonatkoztatjuk.

Nézetünk szerint ugyanis a „*quamvis eam custodire debuerim*” kitétel a principium szövegében arra utal, hogy az eladó a *servus custodiendus* tekintetében *custodia*-felelősséggel tartozik. Ha *servus non custodiendus*-ról volna szó, akkor ugyanis ez a kitétel nem szerepelne a szövegben, ill. nem volna semmi értelme, hiszen a *servus non custodiendus* tekintetében az eladó nem felelt *custodi*áért, így az ilyen rabszolgának még az ellopásáért sem. Jelen esetben tehát valószínűleg arról lehet szó – röviden összefoglalva a relevánsnak tűnő mondanivaló lényegét –, hogy noha a *servus custodiendus* tekintetében az eladó *custodia*-felelősséggel tartozik, azonban ez a *custodia*-felelősség a rablással okozott károkra már nem terjed ki, így annak veszélyét a vevő köteles viselni, akinek részére ennek folyományaként a felelősség alól mentesülő eladó köteles átengedni az egyébként alapesetben őt megillető kereseteket. A klasszikus és a iustinianusi jog között e tekintetben csupán annyi a különbség, hogy a klasszikus korban az eladót objektív *custodia*-felelősség terhelte a tételes jog szerint is, míg a iustinianusi jogban csupán akkor, ha a *custodia*-felelősséget az eladó kifejezetten felvállalta. A rablás ugyanakkor, hacsak nem vállalták fel érte kifejezetten a felelősséget, mind a klasszikus, mind pedig a iustinianusi jogban mentesít az adósi felelősség alól. A „*quamvis eam custodire debuerim*” kitétel tehát álláspontunk szerint mind a klasszikus, mind a iustinianusi jog kontextusában jól értelmezhető, csak a klasszikus jog tekintetében az eleve, a tételes jog szerint fennálló *custodia*-felelősségre utal, a iustinianusi jog tekintetében viszont a külön szerződési kikötéssel felvállalt *custodia*-felelősségre.

¹⁹ Kiss: *i. m.* 154.

²⁰ Vö. Kiss: *i. m.* 152.

Akárhogy is van, a szöveg alapján teljesen nyilvánvaló, hogy a rablásra a *custodia*-felelősség már nem terjedt ki. Az eladó ugyanis – bár őt a szerződés-kötést követően nála maradó dolog vonatkozásában *custodia*-felelősség terheli –, nem tartozik helytállni, ha azért nem tudja a vevő részére átadni a rabszolgát, mert azt tőle erőszakkal elvették (ahogyan MacCormack²¹ fogalmaz: „nem volt szó kötelemszegésről, ha a dolgot erőszakkal vették el az eladótól”). Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a *vis* [mint az átlagember erejét messze meghaladó erőszak (ha nem is épp *vis maior*)] a klasszikus kori *custodia*-felelősség határa, *vis maior*nak azonban – mintegy „közönséges” rablásról, nem pedig egy rablóbanda emberi erővel már elháríthatatlan támadásáról lévén szó – az e szövegben említett rablás nem tekinthető.²²

Az egész szöveget és annak egyes részeit is a szakirodalom meglehetősen sokféleképpen értelmezi. A szakirodalmi nézetek akár csak megközelítően teljes körű ismertetésére nem vállalkozunk, csupán néhány szerző álláspontját szeretnénk kiemelni.

Metro pl. azt hangsúlyozza, hogy a szöveg – amelyben a „*quamvis eam custodire debuerim*” kitétel kifejezetten az eladónak azt a kötelezettségét hangsúlyozza, hogy a dolgot őrizze meg – teljesen idegen a klasszikus gondolkodástól.²³ A szakirodalomban legtöbb problémát okozó „*quamvis eam custodire debuerim*” kitétel²⁴ már pl. Paris-nak is szemet szűrt; a francia romanista úgy vélte, hogy itt a felek között egy „őrzésre vonatkozó speciális megegyezésről”²⁵ van szó. Robaye pedig azt hangsúlyozza, hogy Neratius szavai egyszerűen csupán az eladónak az alapszerződés tényénél fogva vállalt őrzési kötelezettségére vonatkoznak.²⁶ MacCormack egyenesen úgy véli, hogy a döntés a *culpa* keretei között maradt, de Neratius valószínűleg megkísérelte definiálni az őrzési kötelezettség határait.²⁷

MacCormack interpretációjával mi is egyetértünk; rablásért az eladó semmiképpen sem tartozik objektív felelősséggel. Nézetünk szerint sem stíláris, sem pedig tartalmi értelemben semmi nem utal interpolációra a szöveg egészét illetően; egyértelmű, hogy az objektív *custodia*-felelősség nem terjedt ki a rablásra mint erőszakos cselekményre, még akkor sem, ha a rabszolga vonatkozásában egyébként az eladót a klasszikus jog szerint *custodia*-felelősség terhelte.

A szövegnek inkább az a része problematikus, amely arról szól, hogy az eladó az őt megillető kereseteket köteles a vevőnek átengedni (engedményezni), hogy a vevő követelése legalább ilyen módon és esetlegesen kielégítést nyerjen, ha már az eladó mentesült a felelősség alól. Vajon milyen keresetekről

²¹ MACCORMACK: *i. m.* (1972), 188.

²² Vö. pl. PENNITZ: *i. m.* 388., aki szerint a szövegben szereplő „*vi mihi adempta fuerit*” kitétel nem a *vis magna*, ill. a *vis maior* jelentésében értendő.

²³ METRO: *i. m.* 206.

²⁴ E kitétel értelmezéséhez lásd az újabb szakirodalomból SERRANO-VICENTE: *i. m.* 299–301. részletes elemzését.

²⁵ PARIS: *i. m.* 231.: „convention spéciale relative à la garde”.

²⁶ ROBAYE: *i. m.* 375.: „une obligation de garde par le fait du contrat”.

²⁷ MACCORMACK: *i. m.* (1972), 188.

lehet itt szó?²⁸ Csak – mivel a Ner. D. 19, 1, 31 szövegében az „*actiones persequendae eius*” kitétel szerepel – az alapesetben csupán a tulajdonost megillető reiperszekutórius keresetekről (*rei vindicatio*, ill. *condictio*)?²⁹ Amit leginkább várhatnánk: az *actio vi bonorum raptorum*-ról (hiszen ez büntetőkereset, nem reiperszekutórius *actio*) már nem? A „*tamen propius est*” kitétel e tekintetben arra utal, hogy a klasszikusok között vitatott volt ez a kérdés.³⁰ Neratius úgy dönt, hogy csak a reiperszekutórius kereseteket kell átengedni a vevő részére. Véleményünk szerint e kérdéskör tisztázása vagy legalábbis annak megkísérlése jelenti a legfőbb problémát a szöveg elemzése kapcsán.

Az *actio furti* problémamentesen átengedték a *custodiens* érdekeltsége alapján a *custodia*-kötelezett részére; tkp. hasonló megfontolás alapján pedig a rablás esetében is az volna logikus, hogy a felelősség alól a rablás miatt mentesülő eladó az *actio vi bonorum raptorum*-ot átengedni tartozna, ami az érdekelv alkalmazásának szemléletes példája lenne. Tetszetős Paris³¹ fejlődéstörténeti interpretációja: nézete szerint a klasszikusok csupán a reiperszekutórius keresetek (*rei vindicatio*, *condictio*) átengedésére kötelezték az eladót, a kompilátorok viszont az *actiones persequendae* alatt az *actio furti*-t és az *actio vi bonorum raptorum*-ot, tehát a büntetőkereseteket is értették. A klasszikus korban csupán valóban a reiperszekutórius keresetek átengedéséről lehetett szó, a kompilátorok azonban már megengedték az *actio vi bonorum raptorum* aktív legitimációjának kiterjesztését is (vö. Ulp. D. 47, 8, 2, 22; Ulp. D. 47, 8, 2, 23; Inst. 4, 2, 2). Valószínűnek tartjuk tehát mi is, hogy a klasszikus korban csak a reiperszekutórius keresetek vevő részére történő engedményezése jöhetett szóba, az egy éven belül négyszeresre menő, így a marasztalás esetén jelentős összeggel kecsegtető *actio vi bonorum raptorum*-ot nem akarván kiengetni a tulajdonos (az eladó) kezéből. Azonban az Inst. 3, 23, 3a („*Idem est etiam de furti et de damni iniuriae actione*”) is csupán a *furtum* és a *damnum iniuria datum* alapján indítható keresetek átengedéséről tesz említést a keresetengedményezést illetően, az *actio vi bonorum raptorum*-ról már nem, így az is elképzelhető, hogy a felelősség alól a rablás miatti mentesülés esetén a iustinianusi jogban sem terhelte az eladót az engedményezési kötelezettség az *actio vi bonorum raptorum*-ot illetően. Más források (Ulp. D. 47, 8, 2, 22; Ulp. D. 47, 8, 2, 23; Inst. 4, 2, 2) azonban kétségtelenül lehetővé teszik az *actio vi bonorum raptorum* aktív legitimációjának a tulajdonoson kívüli személyekre történő kiterjesztését – e források álláspontunk szerint inkább a iustinianusi jog tekintetében relevánsak.³²

²⁸ Ehhez a kérdéshez – ti., hogy milyen kereset(ek) átengedéséről lehet szó a szövegben – lásd részletesen PARIS: *i. m.* 232–233.

²⁹ E kereseteknek a felelősség alól mentesülő eladó részéről a vevő részére történő átengedésének kötelezettségéről tanúskodik az Inst. 3, 23, 3a alatt felvett forrásszöveg, amely viszont a iustinianusi római jogra nézve releváns.

³⁰ Vö. PENNITZ: *i. m.* 389.

³¹ PARIS: *i. m.* 232–233.

³² A területi korlátok miatt ezekkel a forrásokkal most nem tudunk foglalkozni; e szövegek értelmezésére későbbi tanulmányainkban kívánunk visszatérni. Az Ulp. D. 47, 8, 2, 23 interpretációjához lásd az újabb hazai szakirodalomból PÓKECZ KOVÁCS ATTILA: Ingyenes és visszterhes letét a római klasszikus jogban. In JAKAB ÉVA szerk.:

Arangio-Ruiz, aki egyébként is kétségbe vonja a szöveg eredetiségét, azt hangsúlyozza, miszerint evidens, hogy az *actio vi bonorum raptorum* átengedése a bizánci modell szolgálatában áll.³³ Kiss szerint a *custodia*-felelősségnek az „*acti*ók cedálására való lecsökkentése” a bizánciak munkája.³⁴ Pennitz modern, interpolációgyanúsításoktól tartózkodó értelmezésében Neratius más jogtudósokkal ellentétben csupán a reiperszekutórius kereseteket kívánja átengedni, amelyhez a szöveg utolsó félmondatában foglaltak is passzolnak.³⁵ Pennitz szerint Neratius arra a *periculum emptoris* szabályából levezethető, anyagi jogi alapelvre utal, hogy minden, az eladott dologból fakadó nyereség és veszteség a szerződéskötéstől kezdve a vevő oldalán kell, hogy lecsapódjék³⁶ (Pennitz szerint épp a szöveg utolsó mondata erősíti meg a döntés klasszicitását).³⁷ Pennitz szerint ezért nem juthatott Neratius arra a következtetésre, hogy a reiperszekutórius keresetek – így az *actio vi bonorum raptorum*, ill. az *actio furti* – is a vevő rendelkezésére álljanak.³⁸

A keresetengedményezés problematikájától immár elszakadva, a következőképpen kívánjuk összefoglalni a számunkra leginkább releváns mondanivaló lényegét. A fragmentum teljesen egyértelműen a rablásért való felelősség kizárásáról³⁹ beszél. Többek között Paris is megállapítja, hogy „itt nem a klaszszikus kor *custodia*-felelősségéről van szó”,⁴⁰ de pl. Kiss is egyértelműen leszögezi, hogy az *ademptio vi* nem tartozik a *custodia*-felelősség körébe.⁴¹ Az eladó mint *custodia*-kötelezett a lopásért helytállni tartozik, a harmadik személy által elkövetett erőszakos cselekményekért azonban már nem. Ennek folyományaként pedig a vevő az eladótól kontraktuális alapon nem követelhet megtérítést; az eladó viszont köteles a vevő részére átengedni az őt megillető reiperszekutórius kereseteket.

Molnár Imre *Emlékkönyv*. Szeged, 2004, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 301–303.

³³ ARANGIO-RUIZ: *i. m.* 157.

³⁴ KISS: *i. m.* 153.

³⁵ PENNITZ: *i. m.* 390.

³⁶ Uo. 390.

³⁷ Uo. 390.

³⁸ Uo. 390.

³⁹ Így pl. METRO: *i. m.* 120.

⁴⁰ PARIS: *i. m.* 232.

⁴¹ KISS: *i. m.* 153.

4. Custodia-felelősség és rablás – főbb konklúziók. A közönséges rapina mint casus medius

Mindennek a magyarázata pedig a következőképpen foglalható össze. Nyilvánvaló, hogy a lopás sokkal inkább elhárítható esemény, mint az, ha valakitől erőszak alkalmazása útján vesznek el egy dolgot. Jogpolitikailag ezért nem volna indokolt a *custodia*-felelősség rablásra történő kiterjesztése, így a rablóbanda általi, kifejezetten a *vis maior* fogalmi körébe tartozó támadás mellett a közönséges rablás sem tekinthető *casus minor*-nak. Azt is mondhatnánk, hogy a harmadik személy erőszakos cselekményeiért való felelősség alapja nem a *custodia*, hanem legfeljebb a *culpa* lehet, vagyis a harmadik személy erőszakos cselekményeiért a *custodiens* már nem felel objektív alapon. Van den Bergh⁴² is rámutat arra tömör elemzése során, hogy az adósi felelősség határa e szöveg kapcsán az erőszak, amelynek az adós már nem tud ellenállni.

Nem csak az eladó, hanem egyetlen más, *custodia*-felelősséggel tartozó adós sem tartozik helytállni a rablással okozott károkért, így a rablásra mint személy elleni erőszakos cselekményre már nem terjed ki az objektív *custodia*-felelősség semmilyen esetben sem – kivéve, ha azt esetleg szerződési úton kötötték volna (ennek lehetőségére kifejezetten utal a Paul. D. 19, 2, 55 pr. alatt felvett szöveg is, amelynek értelmében, mint láttuk, a raktár kirablásáért nem áll fenn *custodia*-felelősség, hacsak a raktárban lévő dolgokért nem vállaltak fel kifejezetten *custodia*-felelősséget. A rablásért való felelősséget, mint láttuk, az Ulp. D. 50, 17, 23 is teljes egészében kizárja („*rapinae... a nullo praestantur*”). Ugyanakkor a közönséges *rapina* vonatkozásában *vis maior*-ról sem lehet beszélni, hiszen egy közönséges rablás esetén emberi erővel, ha nehezen is, de elvileg elhárítható eseményről van szó. A közönséges rablás egyike azon *casus*-oknak, amelyek – nem lévén besorolhatók sem a *casus minor*, sem pedig a *vis maior* fogalmi körébe – egy, a *casus minor* és a *casus maior* között elhelyezkedő fogalmi kategóriába: a *casus medius*-ba sorolhatók be. A *casus medius*-nak a másik előfordulási esetét álláspontunk szerint a *damnum ab alio iniuria datum* képezi.⁴³

A rablásért való felelősséget illetően végül az is leszögezhető, hogy a rablás, hacsak nem vállalták fel érte kifejezetten a felelősséget, mind a klasszikus, mind pedig a iustinianusi jogban mentesít az adósi felelősség alól akkor is, ha közönséges rablásról, és akkor is, ha rablóbanda támadásáról (tehát *vis maior*-ról) van szó. Ez pedig – sok egyéb mellett – bizonyítéka annak is, hogy, miként azt a mértékadó modern szakirodalom is általában hangsúlyozza, egyáltalán nem tekinthető olyan jelentősnek a különbség a klasszikus kor és a posztklasszikus-iustinianusi kor felelősségi szabályozása között, amint azt a

⁴² VAN DEN BERGH: *i. m.* 68.

⁴³ Lásd ehhez SIKLÓSI IVÁN: Custodia-felelősség és *damnum ab alio iniuria datum* a klasszikus római jogban. In SZOBOSZLAI-KISS KATALIN – DELI GERGELY szerk.: *Tanulmányok a 70 éves Bihari Mihály tiszteletére*. Győr, 2013, Universitas-Győr Nonprofit Kft., 430–445.

régebbi, sokszor preconcepciózus jelleggel vizsgálódó interpolációkritikai szakirodalom feltételezte. Mert noha az eladót és az idegen dolgot őrző érdekelt adósokat a klasszikus kor szerint objektív *custodia*-felelősség terhelte, a rablás valamennyi esete az adóst már a klasszikus kor idején mentesítette az adósi felelősség alól. Egyetlen kivétel, ha a rablásért való adósi felelősséget a felek kifejezetten kikötötték. Rablásért pedig a iustinianusi jogban – amely már nem ismeri a tételes jog által előírt *custodia*-felelősséget – sem felel senki, kivéve azt az adóst, aki azt kifejezetten felvállalta.

Felhasznált irodalom

- ANKUM, HANS: Prêt de couverts d'argent pour un déjeuner en droit romain classique. In GERKENS, JEAN-FRANÇOIS éd.: *Mélanges Fritz Sturm*. I. Liège, 1999, Éditions juridiques de l'Université de Liège, 13–26.
- ANKUM, HANS: Justinien C.6.2.22.pr. – 3a de 530 après J.-C., et la légitimation active de l'actio furti en cas de vol d'une chose prêtée dans le droit romain classique. *Revue internationale des droits de l'Antiquité*, Vol. 47. (2000), 463–479.
- APATHY, PETER: „Commodatum” und „furtum”. In GAMAUF, RICHARD Hrsg.: *Festschrift für Herbert Hausmaninger zum 70. Geburtstag*. Wien, 2006, Manz, 15–24.
- ARANGIO-RUIZ, VINCENZO: *Responsabilità contrattuale in diritto romano*. Napoli, 1933², Jovene.
- BALÁSFALVI KISS BARNABÁS: A „veszély” kérdése az adásvételnél a római jogban. I. *Custodia-felelősség*. Kecskemét, 1940, Első Kecskeméti Hirlapkiadó- és Nyomda-Részvénytársaság.
- CANNATA, CARLO AUGUSTO: *Ricerche sulla responsabilità contrattuale nel diritto romano*. Milano, 1966, Giuffrè.
- CANNATA, CARLO AUGUSTO: *Sul problema della responsabilità nel diritto privato romano*. Catania, 1996, Libreria Editrice Torre.
- CARDILLI, RICCARDO: *L'obbligazione di 'praestare' e la responsabilità contrattuale in diritto romano*. Milano, 1995, Giuffrè.
- DE ROBERTIS, FRANCESCO MARIA: *La responsabilità contrattuale nel sistema della grande compilazione*. I. Bari, 1983, Cacucci Editore.
- FÖLDI ANDRÁS: Einige Aspekte der „mors servorum” im römischen Recht. In GULCZYŃSKI, ANDRZEJ Hrsg.: *Leben nach dem Tod. Rechtliche Probleme im Dualismus: Mensch – Rechtssubjekt*. Graz, 2010, Leykam, 67–90.
- GUZMÁN BRITO, ALEJANDRO: La responsabilidad objetiva por custodia en el derecho romano y en el derecho moderno, con una referencia especial a la regla periculum est emptoris. *Revista Chilena de Derecho*, Vol. 24, Issue 1. (1997), 179–199.

- KASER, MAX: Die „actio furti“ des Verkäufers. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung*, Vol. 96., Issue 1. (1979), 89–128.
- KASER, MAX: Grenzfragen der Aktivlegitimation zur actio furti. In HARDER, MANFRED – THIELMANN, GEORG Hrsg.: *De iustitia et iure. Festgabe für Ulrich von Lübtow*. Berlin, 1980, Duncker & Humblot, 291–324.
- KNÜTEL, ROLF: Die Haftung für Hilfspersonen im römischen Recht. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung*, Vol. 100., (1983), 340–443.
- KRÜCKMANN, PAUL: Custodia. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung*, Vol. 64., Issue 1. (1944), 1–56.
- LUZZATTO, GIUSEPPE IGNAZIO: *Caso fortuito e forza maggiore come limite alla responsabilità contrattuale. I. La responsabilità per custodia*. Milano, 1938, Giuffrè.
- MACCORMACK, GEOFFREY: „Custodia” and „culpa”. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung*, Vol. 89., Issue 1. (1972), 149–219.
- MACCORMACK, GEOFFREY: Dolus, culpa, custodia, and diligentia: Criteria of liability or content of obligation. *Index. Studi camerti di studi romanistici*, Vol. 22., (1994), 189–209.
- MARTON GÉZA: *A furtum mint delictum privatum*. Debrecen, 1911, Hegedüs és Sándor Könyvkiadóhivatala.
- METRO, ANTONINO: *L’obbligazione di custodire nel diritto romano*. Milano, 1966, Giuffrè.
- MOLNÁR IMRE: *A római magánjog felelősségi rendje*. Szeged, 1994, JATEPress.
- MOLNÁR IMRE: *A locatio conductio a klasszikus kori római jogban*. Szeged, 2013, Pólay Elemér Alapítvány.
- PARIS, JEAN: *Responsabilité de la «custodia» en droit romain*. Paris, 1926, Sirey.
- PENNITZ, MARTIN: *Das periculum rei venditae. Ein Beitrag zum „aktionenrechtlichen Denken” im römischen Privatrecht*. Wien–Köln–Weimar, 2000, Böhlau.
- PÓKECZ KOVÁCS ATTILA: Ingyenes és visszterhes letét a római klasszikus jogban. In JAKAB ÉVA szerk.: *Molnár Imre Emlékkönyv*. Szeged, 2004, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 293–306.
- PÓKECZ KOVÁCS ATTILA: Raktárbérlet a szerződési gyakorlatban (TPSulp. 45). In *Jogtörténeti Tanulmányok*. IX. Pécs, 2008, 315–332.
- ROBAYE, RENÉ: *L’obligation de garde. Essai sur la responsabilité contractuelle en droit romain*. Bruxelles, 1987, Facultés universitaires Saint-Louis.
- ROSENTHAL, JOACHIM: „Custodia” und Aktivlegitimation zur „actio furti”. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung*, Vol. 68., Issue 1. (1951), 217–265.
- SCHULZ, FRITZ: Die Aktivlegitimation zur „actio furti” im klassischen römischen Recht. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung*, Vol. 32., Issue 1. (1911), 23–99.
- SERRANO-VICENTE, MARTÍN: *Custodiam praestare. La prestación de custodia en el derecho romano*. Madrid, 2006, Editorial Tébar.
- SIKLÓSI IVÁN: Custodia-felelősség és damnum ab alio iniuria datum a klasszikus római jogban. In SZOBOSZLAI-KISS KATALIN – DELI GERGELY szerk.: *Ta-*

- nulmányok a 70 éves Bihari Mihály tiszteletére.* Győr, 2013, Universitas-Győr Nonprofit Kft., 430–445.
- SIKLÓSI IVÁN: A lopásért fennálló custodia-felelősség néhány kérdése a római jogban. In JAKAB ÉVA – POZSONYI NORBERT szerk.: *Ünnepi kötet dr. Molnár Imre egyetemi tanár 80. születésnapjára.* Szeged, 2014, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 421–435.
- VACCA, LETIZIA: *Ricerche in tema di 'actio vi bonorum raptorum'.* Milano, 1972, Giuffrè.
- VAN DEN BERGH, G. C. J. J.: 'Custodiam praestare': 'custodia'-liability or liability for failing custodia? *Tijdschrift voor rechtsgeschiedenis*, Vol. 43., Issue 1. (1975), 59–72.
- VISKY KÁROLY: *A „vis maior” a római jog forrásaiban.* Budapest, 1942, Grill Károly Könyvkiadóvállalata.
- ZIMMERMANN, REINHARD: *The law of obligations. Roman foundations of the civilian tradition.* Oxford, 1996³, Oxford University Press.